

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΠΟΠΕΙΡΑΙ ΕΝΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟΝ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΕΝ ΚΠΟΛΕΙ
(1204—1261)

Τῆ 12 Ἀπριλίου 1204 ἡ Κωνσταντινούπολις περιῆλθεν ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν τῶν ληστικῶς ἐπιδρομῶν κατ' αὐτῆς Σταυροφόρων καὶ Ἑνετῶν, πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς ὑποστᾶσα τὴν συμφορὰν τῆς ὑπὸ ξένων ἀλώσεως. Καὶ ἔλεγοντο μὲν οἱ ξένοι ἐκεῖνοι Χριστιανοί, ἀλλὰ διέπραξαν ἔργα βαρβάρων ἐπιδρομῶν, ὅπως ξένων πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς ἀλώσεως διασπαρῆντες, δίκην μαινομένων θηρίων, ἀνὰ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, διήρπασαν τοὺς θησαυροὺς τῶν κατοίκων, ἀνηλεῶς κατασφάζοντες καὶ φονεύοντες αὐτοὺς, ὑβρίζοντες καὶ ἀπογυμνοῦντες τοὺς ἐπιζῶντας, ὑβρίζοντες, πρὸ πάντων, τὴν θρησκείαν αὐτῶν, τὰ ἱερὰ καὶ ὄσια. Εἰσερχόμενοι εἰς τοὺς ναοὺς δὲν ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὴν διαρπαγὴν, τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων ἀλλ' ἔχον κατὰ γῆς καὶ ἔρριπτον τὴν θείαν Εὐχαριστίαν, ἐποδοπάτου τὰς ἱεράς εἰκόνας, ἡσχημόνουν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τραπεζῶν, ἀνέσκαπτον ἱεροσύλους οἱ τυμβωρῆχοι καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς τάφους τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μαρτύρων πρὸς διαρπαγὴν τιμαλφῶν κοσμημάτων ἢ ἁγίων λειψάνων. Τὴν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κατεκερμάτισαν καὶ διεμοίρασαν πρὸς ἀλλήλους μετὰ τοῦ ἄλλου ἀτιμήτου κόσμου καὶ πλούτου τοῦ ἁγίου βήματος καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ ναοῦ, εἰσάγοντες ἡμιόνους καὶ ὑποζύγια εἰς αὐτὸν μόλυνοντα τὸ δάπεδον διὰ τῆς κόπρου καὶ τοῦ αἵματος. Πορνικὸν δὲ γυναικᾶριον, συμβολίζον ἀληθῶς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν ἐπιδρομῶν, ἀνελεθὸν εἰς τὴν πατριαρχικὴν καθέδραν, ἀφῆκεν ἄσπεμον ἀπ' αὐτῆς μέλος καὶ ἔχουρευσεν ἐν τῷ ναῷ πρὸ τῶν βεβακχευμένων νικητῶν¹.

¹ Ἐπὶ τέσσαρας ὄλας ἡμέρας ἐξηκολούθησεν ἡ διαρπαγὴ τῆς πόλεως

1. Νικίτης Χωνιάτης, Ἱστορία, ἔκδ. Βόννης, Α, σ. 757 ἔξ. Περβλ. Κ. Παπαρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη, Δ, β, σ. 235 ἔξῃς. Α. Γ. Πασπάτη, Βυζαντιναὶ μελέται, Ἐν ΚΠόλει 1877, σ. 190 ἔξ. Ἀνδρονίκου Δημητράκοπου, Ἱστορία τοῦ Σχίσματος, Ἐν Λειψίᾳ 1867, σ. 44 ἔξ. Α. Vasiliev, Histoire de l' Empire byzantin, Trad. de russe par P. Brodin et A. Bourzuina, Paris 1932, II, σ. 111 ἔξ.

ἦς πάντα τὰ μνημεῖα, ὧν πολλὰ ἦσαν ἔργα τοῦ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Φειδίου, ἢ ἀφῆρέθησαν ἢ κατεστράφησαν. Ἀνεκδιήγητοι δὲν ὑπῆρξαν αἱ ἀκόλαστοι πράξεις τῶν βαρβάρων. Ὡς αὐτὸς ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος γ', ἔγραφε πρὸς αὐτοὺς οὐδαμῶς μὲν ἐφείσθησαν θρησκείας, ἡλικίας, γένους, ἐπεδόθησαν δὲ πανδήμως εἰς παντοίας ἀκαθαρσίας, εἰς ὕβριν καὶ τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν καὶ τῶν χηρῶν καὶ τῶν παρθένων ἕτι καὶ τῶν μοναζουσῶν. Διακωμωδοῦντες δὲ τοὺς Ἕλληνας ὡς περὶ τὰ γράμματ' ἀσχολουμένους οἱ πολεμοχαρεῖς βάρβαροι διέτρεχον ἀλλαλάζοντες τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως κρατοῦντες ἀνά χειρας ἀντὶ σπάτης χάρτην, μελανοδοχεῖα καὶ βιβλία! Ἀληθῶς δὲ καὶ ἡ ἄλλη μὲν καταστροφή ὑπῆρξε μεγάλη ἀλλ' ὅλως ἀνυπολόγιστος ὑπῆρξεν ἡ καταστροφή καὶ ἀπώλεια τῶν φιλολογικῶν μνημείων, ἅτινα ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς εἶχον συσσωρευθῆ ἔν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῆς ΚΠόλεως καὶ ἅτινα ἐξηφανίσθησαν «ἐντὸς τοῦ πελάγους τῶν φλογῶν τὰς ὁποίας ἀνῆψαν αἱ βέβηλοι τῶν σταυροφόρων χεῖρες»¹. Οἱ λόγιοι Ἕλληνες ἔφευγον, ἀποδουρόμενοι τὴν καταστροφήν τῆς πόλεως, ἀντ' αὐτῶν δ' ἐγκαθιδρύθησαν οἱ Λυτικοὶ ἐν αὐτῇ. Καὶ οὕτως ἐπληροῦτο τὸ ὄνειρον τῆς Δύσεως περὶ τῆς καθυποτάξεως τῆς νέας Ρώμης!

Ὁ ἐκλεγείς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων Αὐτοκράτωρ Βαλδουίνος ἀνήγειλε πομπωδῶς εἰς τὸν Πάπαν, ὅτι «ὡς νέος Κωνσταντῖνος» ἐστέφθη Αὐτοκράτωρ καὶ προσεκάλει τὸν Πάπαν ἵνα συγκαλέσας γενικὴν Σύνοδον συντελέσῃ τὴν ἔνωσιν τῆς παλαιᾶς μετὰ τῆς νέας Ρώμης καὶ εἰς μείζονα δόξαν ὀδηγήσῃ τοὺς Σταυροφόρους. Ἀπαντήσας δ' εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς Σταυροφόρους ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος γ' μετὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἀνοσιουργημάτων τῶν πᾶν μέτρον βαρβαρότητος ὑπερβάντων κατακτητῶν τῆς ΚΠόλεως, ἔγραφε μὲν ὅτι «οἱ Ἕλληνες ἀδυνατοῦσι πλέον νὰ ὑποταχθῶσι τῇ ἡμετέρᾳ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, διότι δὲν βλέπουσι τι ἕτερον παρὰ τοῖς λατίνοις ἢ ἐγκλήματα καὶ ἔργα σκότους, διὰ τὰ ὁποῖα ἀποστρέφονται αὐτοὺς ὡς κύνας», ἀλλὰ διὰ γενικῆς Ἐγκυκλίου αὐτοῦ διεκήρυσσεν ὅτι «ὁ Κύριος θέλων νὰ παρηγορήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀφῆρσε μὲν τὴν αὐτοκρατορίαν παρὰ τῶν ἀλαζόνων καὶ δεισιδαιμόνων καὶ ἀπειθῶν Ἑλλήνων, ἔδωκε δ' αὐτὴν εἰς τοὺς ταπεινοὺς, εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους λατίνοους!» Ἐπίστευεν ὁ Πάπας ὅτι ἤλθεν ὁ χρόνος, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπέστρεφον εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, ἀποδεχόμενοι τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ πῶσις τῆς ΚΠ. ἦτο ἔργον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, παρέβαλε δὲ ἑαυτὸν πρὸς τὸν

1. Κ. Παπαρηγόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 242.

Ἄπ. Πέτρον, οὔτινος ἡ ἀλιεία, ἐν τῇ λίμνῃ τῆς Γενησαρέτ, ὑπῆρξε πλουσιωτέρα τῆς τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων. Οὕτω λοιπὸν ὅ,τι δὲν κατορθώθη ἐπὶ τῶν προηγουμένων παπῶν εἶδεν ὁ Ἰννοκέντιος πληρούμενον ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐξήτει νὰ γεμισθῇ τὸ πλοιάριον αὐτοῦ διὰ τῶν ἀγρευθέντων πολλῶν ἰχθύων, τῶν Ἑλλήνων καὶ πάντων τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς¹.

Ἄλλὰ τὰ ὄνειρα τοῦ μεγαλαυχούντος Πάπα Ρώμης στηριζόμενα ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διὰ τῆς Δ' Σταυροφορίας ἐπελθουσῶν μεταβολῶν οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῶσι. Διότι, πρὸ παντός, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἰδρῦθῇ ἐν φραγκικὸν κράτος. Ἐκτὸς τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ρωμανίας ὡς ὠνομάσθη τὸ κράτος τῆς ΚΠ. μετὰ τῆς Θράκης, οὔτινος πρῶτος Αὐτοκράτωρ ἐξελέγει ὁ Βαλδουῖνος (1204—1205), ἰδρῦθησαν τὸ Βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ Βονιφατίου τοῦ Μομφερατικοῦ, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Θήβαις ἡγεμονία ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος Δελαρός, ἐν Φωκίδι ἕτερα ἡγεμονία ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Στρομογκοῦρ, ὡς κόμητος τῶν Σαλώνων. Ἐν Πελοποννήσῳ διετήρησεν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ὁ Λέων Σγουρός, μετὰ δὲ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἔμεινεν ἐλευθέρᾳ ἐπὶ μακρὸν ἡ Μονεμβασία, ἀλλ' ἐν τῇ λοιπῇ χώρᾳ ἐγκαθίδρυσεν τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ὁ Γοδεφρείδος Βιλαρδουῖνος μετὰ τοῦ Γουλιέλμου Σαμπλίττου, ὁ δὲ Μᾶρκος Σανουῶδος ἐν ταῖς νήσοις τῶν Κυκλάδων ἴδρυσεν τὸ Δουκάτον τοῦ Αἰγαίου². Ἡ ὑπαρξίς τῶν πολλῶν τούτων κρατιδίων, ἀντιμαχομένων πρὸς ἀλλήλα, ἐξηφάνιζε πᾶσαν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τοῦ φραγκικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ καταστῇ βιώσιμον. Ἄλλως τε ὁ Ἑλληνισμὸς ἐράνη μὲν καταστραφεῖς ἐν τῇ ἐστίᾳ αὐτοῦ, ἐμελλεν ὅμως μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐμφανίσῃ ἑαυτὸν ἐν διαφόροις ἄλλοις σημείοις τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον.

Διότι ἡ μὲν Αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου ἐγκαθιδρῦθη ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὁπόθεν ἀφορμουμένη ἐμελλε ν' ἀνακτήσῃ τὴν ΚΠ., ἰδρῦθησαν δ' ἐκτὸς αὐτῆς καὶ ἕτερα ἑλληνικὰ κράτη. Ἐν Τραπεζοῦντι μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἐγγόνου τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, ἐν Ἡπείρῳ ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Ἀγγέλου, ἐπονομαζομένου καὶ Κομνηνοῦ

1. Ἰννοκέντιου, Ἐπιστολαὶ VII, 153 Πατρ. Migne lat. 225, σ. 451, 453, 512. Πρβλ. L. Brehier, L' Eglise et l' Orient au moyen age. Les Croisades, Paris 1911, σ. 170 ἔξ.

2. Πρβλ. γενικῶς Οὐίλλιαμ Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204—1566) μετάφρασις Σπ. Λάμπρου μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων, τόμ. Α'. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1903. 1910.

νόθου υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου, ἑξαδέλφου τοῦ Ἰσαακίου β' καὶ Ἀλεξίου γ' Ἀγγέλων, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀπὸ Θηβῶν μέχρι Κορίνθου καὶ Ἄργους καὶ Ναυπλίου ὑπὸ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ. Καὶ τούτου μὲν τὴν ἐξουσίαν κατέλυσεν ὁ Βονιφάτιος, ἀλλὰ τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ Αὐτοκρατορία περιέσφιγξαν στενωῶς τὸ ἑσωτερικῶς διεσπασμένον Φραγκικὸν κράτος. Ἐπὶ πλέον παρουσιάσθη ἐπικίνδυνος τούτου ἐχθρὸς ἀπὸ βορρᾶ καὶ τὸ Βουλγαρικὸν κράτος. Ἐκ τούτων δὲ καταφαίνεται πόσον ἐπισφαλὲς ὑπῆρξε τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ἐφ' οὗ ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος γ' ἐστήριξε τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ. Ὁ Πάπας ἐλείπετο μετὰ μικρὸν ὅτι ὤφειλε νὰ μεριμνήσῃ, πρὸ παντός, πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ παρανόμως ἰδρυθέντος φραγκικοῦ κράτους, ταυτοχρόνως ὅμως ἀνέλαβε, κατὰ προδιαγεγραμμένον σχέδιον, νὰ καθυποτάξῃ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς. Αὕτη δι' ἡ ἐνέργεια «καταισχύνει τὴν Δύσιν πολλῶ μᾶλλον ἢ ἡ καταστροφή τοῦ Βυζαντιανοῦ κράτους καὶ εἶνε κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ περιλαλήτου Πάπα Ἰννοκεντίου γ' πολλῶ μελανώτερον τοῦ δολοφονικοῦ ἀφανισμοῦ τῶν ἐν τῇ νοτίῳ Γαλλίᾳ Ἀλβιγίων».¹

Κατὰ τὰς μεταξὺ Σταυροφόρων καὶ Ἑνετῶν συμφωνίας ἐπειδὴ ἐξελέγη Αὐτοκράτωρ ΚΠ. ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, Πατριάρχης αὐτῆς ἔδει νὰ ἐκλεγῆ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, τοιοῦτος δὲ τῷ ὄντι ἐξελέγη, κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1204, ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης «τὴν σωματικὴν πλάσιν λακκευτοῦ σὺς εὐτραφέστερος» κατὰ τὸν Χωνιάτην. Ἡ ἐκλογή αὐτοῦ ἐγένετο ἄνευ προηγουμένης συναινέσεως τοῦ Πάπα Ρώμης, ὅστις ὅμως τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου, ἦτοι τῇ 5 Φεβρουαρίου 1205, ἀνεγνώρισεν αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Πάπας καὶ οἱ Σταυροφόροι περιῆλθον εἰς ἔριδας πρὸς τὸν Θωμᾶν Μοροζίνην, διότι οὗτος ἤθελε νὰ κατατίξῃ τὸν κλῆρον μόνον ἐξ ἑνετῶν κληρικῶν. Μὴ στέργοντες τοῦτο οἱ Σταυροφόροι κατήντησαν ν' ἀποσχισθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ, ἀναγνωρίζοντες ὡς Ἐκκλησιαστικὸν ἀρχηγὸν τὸν ἐκάστοτε ἀντιπρόσωπον τοῦ Πάπα ἐν ΚΠόλει. Ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τοῦ ἑνετοῦ Πατριάρχου καὶ οἱ παλαιοὶ λατῖνοι ἄποικοι τῆς ΚΠ. ἑξαρτώμενοι παρὰ τοῦ ἐν Γράδῳ ἐδρευόντος Πατριάρχου τῆς Ἑνετίας, ἀλλὰ καὶ οἱ Πισᾶτοι εἶχον ἴδιον ἐκκλησιαστικὸν προϊστάμενον ἐν ΚΠόλει, οἰκόμενοι δ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι Ἑλληγες οὐδεμίαν εἶχον ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν ἐπίσκατον Πατριάρχην Θωμᾶν Μοροζίνην. Ὅταν

1. Φερδ. Γρηγορόβιος, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, μεταφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν Ἀθήναις 1904—6. Τομ. Α', σ. 407.

δέ, μετά τινα ἔτη (1211) οὗτος ἐτελεύτησεν ἐν Θεσσαλονίκῃ, δειναί ἔξευράγησαν μεταξύ τῶν λατίνων περὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ ἔριδες, καθ' ἃς ἐπὶ τετραετίαν ὄλην (1211—1215) ἐχίρευσε ὁ Πατριαρχικὸς θρόνος. Τοιαῦται ἔριδες ἐπανελήφθησαν καὶ εἰς τὸν ἑξῆς χρόνον, μάτην δὲ οἱ Πάπαι Ρώμης προσεπάθησαν ν' ἀποκαταστήσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητι ἐν τῇ νέῃ λατινικῇ Πατριαρχείῳ ΚΠ. Ὑπ' αὐτὸ ὑπήγαγον 22 Ἀρχιεπισκοπὰς, ἐν Μικρασίᾳ 2, ἐν Θράκῃ 7, ἐν Μακεδονίᾳ 3, ἐν Θεσσαλίᾳ 2, ἐν Ἠπειρῷ 1, ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι 2, ἐν Πελοποννήσῳ 2, ἐν ταῖς νήσοις 3, ἐν αἷς ἐγκαθιδρύθησαν λατῖνοι Ἀρχιεπίσκοποι, ἐκδιωχθέντων τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων Ἀρχιεπισκόπων. Τῶν λατινικῶν Ἀρχιεπισκοπῶν τούτων 16 εἶχον ὑφ' ἑαυτὰς 56 Ἐπισκοπὰς. Ἀλλὰ πλήρης ἀναρχία καὶ ἐν ταῖς Ἀρχιεπισκοπαῖς καὶ Ἐπισκοπαῖς ἐπεκράτησεν.

Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος γ' κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν τοῦτο μὲν πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν λατίνων τοῦτο δὲ πρὸς πλήρη ἐκλατινισμόν τῶν ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐπειδὴ μέγα πρόσκομμα εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ παρενεβάλλετο τὸ ἐν Νικαίᾳ ὀρθόδοξον ἑλληνικὸν κέντρον, προσεπάθησε νὰ ὑπαγάγῃ καὶ αὐτὸ ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἔξουσίαν¹. Προῦκάλεσε δὲ διαφόρους θεολογικὰς συζητήσεις, καθ' ἃς ἐκ μέρους τῶν ἑλλήνων διέπρεψαν οἱ ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Μεσαρίται². Ἐκ λόγου τούτου ἐπιμνημοσύνου εἰς τὸν ἀδελφόν

1. A. A. Vasiliev, ἔνθ' ἀν. II, 218 ἑξ.

2. August Heisenberg, Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion München (Akademie der Wissenschaften) 1922. 1923. Εἰς τρία τεύχη τοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου ὁ Η. παρέθηκε κείμενα τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου διαφωτίζοντα τὴν ἱστορίαν τῶν πρὸς ἑνωσιν ἀποπειρῶν καθ' ὃν χρόνον κατεῖχον τὴν ΚΠ. οἱ Σταυροφόροι. Σχετικῶς πρὸς τὸν Μεσαρίτην πρβλ. Ἀρσενίου Ἐπισκόπου Μητροπολίτου τινὸς Ἐφέσου τοῦ ιγ' αἰῶνος ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε ἔργον (τὸ πρωτότυπον μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως) ἐν Μόσχᾳ 1893. A. Heisenberg, Analecta. Mitteilungen aus italienischen Handschriften byzant. Chronographen, München 1901, σ. 19—39. Α. Π. Κερμέως, Νικόλαος Μεσαρίτης, ἐν «Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς» Πετροπόλεως 1904, σ. 389—391. Τρία Συνοδικὰ γράμματα τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1216 ἔδημοσίευσεν ὁ E. Kurtz, ἐν «Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς» Πετροπόλεως 1906 (πρβλ. ἡμέτερον βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα ἐν «Νέῃ Σιών» Ἱεροσολύμων, E, 1907, σ. 182—3). Τὸ ἐν τῇ ἐκδόσει E. Martini, καὶ D. Bassi, Un codice di Nicolo Mesarita, Naples 1893, πονημάτιον τοῦ Μεσαρίτου «Τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Προικονήσου κτλ.» εἶχε προσκολληθῆ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ (εἶτα Ἀγγισίου, Νικαίας, Οἴκουμ. Πατριάρχου) Βασιλείου Γεωργιάδου, ἐκ Βιενναίου κώδικος, ἐν Ἀθ.

αὐτοῦ Ἰωάννην τῇ 17 Μαρτίου 1207 μαρτυρούμεν ὅτι κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1204 ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου γ'. Καρδινάλιος Πέτρος Caruano προήδρυσεν ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας συνελεύσεώς τινος, καθ' ἣν συνεζητήθη τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐξ ὀνόματος τῶν ἐλλήνων ὠμίλησεν ὁ Ἰωάννης Μεσαρίτης βοηθῶν τὸν συμπαριστάμενον Νικόλαον Μεσαρίτην. Ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος διὰ διερμηνέως ἐτόνισε τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα Ρώμης καὶ ἀπήτησε παρὰ τῶν ἐλλήνων ὑποταγὴν εἰς αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰωάννης Μεσαρίτης παρέστησε τὸ ἀδύνατον τοῖς τοιαύτης ὑποταγῆς ὁ διερμηνεὺς τῶν λατίνων ὀργισθεὶς ἐπετίμησεν αὐτόν, ἐπαρόμενος, ὁ δὲ Μεσαρίτης ἀνέκραξε, «τὸ τῶν σῶν λόγων ἐπάρατον ἐπὶ τὴν σὴν κεφαλὴν, ὧ σοφιστὰ τοῦ ἀληθοῦς λόγου τοῦ ὑγιαίνοντος». Οἱ Ἕλληνες ἐπεκρότησαν τοὺς λόγους τούτους τοῦ Μεσαρίτου καὶ ἡ συνέλευσις διελύθη ἄνευ ἀποτελέσματος¹. Τῇ 30 Αὐγούστου 1206, παρισταμένου νέου παπικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ μετριοπαθοῦς καρδινάλιου Βενεδίκτου, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ παρεισάκτου λατίνου Πατριάρχου Θωμᾶ Μοροζίνη, διεξήχθη νέα θεολογικὴ συζήτησις. Ὁ Νικόλαος Μεσαρίτης μετὰ τοῦ Διακόνου Ἰωάννου Κοντοθεοδώρου παραστὰς ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐλλήνων ἀφηγήθη καὶ τὰ κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην. Ὁ προεδρεύων τῆς συνελεύσεως Πατριάρχης ἠρώτησε διὰ διερμηνέως τοὺς Ἕλληνας «ὁμολογεῖτε με Πατριάρχην ἔχειν, Γραικοί»; Ὁ Μεσαρίτης ἀπήνησεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν οἱ Ἕλληνες νὰ ἔχωσι ξένον Πατριάρχην, ἀγνοοῦντα τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ μὴ δυνάμενον νὰ διδάξῃ αὐτούς, ἀντιπρόσωπον ὄντα πάπα (τοῦ Ἰννοκεντίου γ'.) ἐπίσκοπον, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν δύνανται ν' ἀναγνωρίσωσι Πατριάρχην τελούντα δι' ἄξιμων τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν².

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐγένοντο δύο ἕτεροι δημόσιαι διαλέξεις, καθ' ἃς ἐκ μέρους μὲν τῶν ἐλλήνων ὠμίλησεν ὁ Ἰωάννης Μεσαρίτης, ἐκ μέρους δὲ τῶν λατίνων ὁ Καρδινάλιος Βενεδίκτος. Κατὰ τὴν πρώτην

Παλαιολόγου, Ἡμερολογίῳ τῆς Ἀνατολῆς ἔτ. 1886, ἐν ΚΠόλει 1885, σ. 181—3· J. Pargoire, Nicolas Mesarites, Métropolitte d' Ephèse, ἐν ταῖς «Échos d' Orient» 1904, σ. 219—226. Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Λευψία 1872, σ. 43. 4. N. A. Bees (Βέης) Kunstgeschichtliche Untersuchungen über die Eulalios—Frage, Berlin 1917, σ. 26 ἔξ. καὶ τὸ περιοδικὸν Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher, III, 1922, σ. 161 ἔξ. IV, 1923/4, σ. 159 ἔξ.

1. A. Heisenberg, ἐνθ' ἀν. τευχ. α'. σ. 85 ἔξ.

2. Αὐτόθι τεύχος β'. σ. 18—25.

διάλεξιν γενομένην τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1206 ὑπεστήριξεν ὁ Καρδινάλιος τὴν νομιμότητα καὶ κανονικότητα τοῦ λατίνου Πατριάρχου Θωμᾶ Μοροζίνη, ὅστις ἦτο παρὼν κατὰ τὴν διάλεξιν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωτείου τοῦ Ἁπ. Πέτρου καὶ τοῦ πάπα Ῥώμης. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἀπέκρουσαν τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν διάλεξιν γενομένην τῇ 2 Ὀκτωβρίου 1206 ἐπανέλαβεν ὁ Καρδινάλιος τὸ ἴδιον θέμα, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες παρουσίασαν πλείστους κανόνας τῶν Ἱερῶν Συνόδων δι' ὧν ἀπέκρουσαν τὸ πρωτεῖον¹.

Ὁ Καρδινάλιος Βενέδικτος καὶ ἀλλαχοῦ συνεζήτησε μετὰ τῶν ἐλλήνων, ὡς ἐν Θεσσαλονικῇ² καὶ ἐν Ἀθήναις³, διαδίδων ταυτοχρόνως διάφορα συγγράμματα καὶ προσπαθῶν νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας ἅμα καὶ τοὺς λατίνους ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προξενῶσι διαίρεσιν αἱ ἰδιαιτέρας αὐτῶν περὶ τὴν θείαν λατρείαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν συνήθεται. Μόνον ἐν τῷ ζητήματι τοῦ filioque ἐφαίνετο ἀνένδοτος. Ὁ Βενέδικτος ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν ἐν Νικαία Θεόδωρον α'. Λάσκαριν (1204—1222) προτείνων τὴν ἔνωσιν, πρὸ παντὸς δ' ἄλλου ὁ Ἑλλην Βασιλεὺς ἐζήτησε τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν τῆς ΚΠ⁴. Ἐκ τῶν σωφρόνων ὅμως ἐνεργειῶν τοῦ Βενεδίκτου οὐδὲν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως προέκυψεν ἀποτέλεσμα, ὁ δὲ Πάπας Ἰννοκέντιος γ', ἐνδεικνύων τὰς πραγματικὰς προθέσεις αὐτοῦ περὶ βιαίου ἐκλατινισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἤξιώσε παρὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κλήρου νὰ υποτάσσεται ὑπὸ τοὺς κατὰ τόπους λατίνους Ἀρχιεπισκόπους καὶ Ἐπισκόπους καὶ νὰ δέχεται ὁ λαὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς ἰδιαιτέρας τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας συνηθείας. Κατὰ τὰς πρὸς τὸν Θωμᾶν Μοροζίνην ὁδηγίας τοῦ Πάπαν, ἐν ταῖς Ἐπισκοπαῖς μὲν ἐκείναις, ἐν αἷς μόνον Ἑλληνας κατόικουν ἔδει νὰ χειροτονῶνται Ἑλ-

1. Αὐτόθι, τευχ. α'. κεφ. 41—47 τοῦ ἐπιμνημοσύνου λόγου τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου εἰς τὸν ἀδελφὸν του Ἰωάννην.

2. Ἐναυθα πρὸς τοὺς ἄλλοις συνεζήτησε καὶ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου (Ἀχομινάτου), Μιχαήλ Ἀχομινάτου, Τὰ σωζόμενα, ἐκδ. Σπ. Λάμπρου, Ἀθήναι 1880, Β, 312.

3. Τὰς σχετικὰς διαλέξεις αὐτοῦ κατέγραψεν ὁ Νικόλαος ἠγούμενος τῆς ἐν Casoli τῆς Ἰταλίας παρὰ τὴν Ὑδροῦντα Μονῆς τοῦ ἁγ. Νικολάου, μεταφράσας αὐτάς καὶ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, Ἀρσενίου Ἐπισκόπου, Νικολάου τοῦ ἐξ Ὑδροῦντος τρεῖς καταγραφαὶ περὶ διαλέξεων τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Λατίνων (ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν ρωσικῇ μεταφράσει) Νοβγόροδ 1896, Περβλ. L. Allatii, De Ecclesiae occid. atque orient. perpetua consensione Coloniae 1648, σ. 704. Τοῦ αὐτοῦ, De libris et rebus ecclesiasticis Graecorum, Parisiis 1644, σ. 220.

4. W. Norden, Das Papstum und Byzanz, Berlin 1903, σ. 182 ἐξ.

ληνες Ἐπίσκοποι ἐὰν ἀνεγνώριζον τὸν Πάπα, ἐν αἷς δὲ καὶ Λατίνοι καὶ Ἕλληνες κατόκουν ἔδει νὰ χειροτονῶνται Ἐπίσκοποι μόνον λατίνοι. Οὕτω δὲ κατηγορεῖτο ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ἐπεξητεῖτο ἡ συγχώνευσις αὐτῆς μετὰ τῆς λατινικῆς. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὁ Κλήρος ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ λαὸς ἀδιαλλάκτως προσηνέχθησαν πρὸς τοὺς λατίνους.

Μετὰ τὸν Βενέδικτον ἀπέστειλεν ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος Γ'. νέον λεγαῖτον, τὸν Καρδινάλιον Πελάγιον, Ἰσπανὸν τὴν καταγωγὴν, ἄνδρα βιαιότατον καὶ τυραννικώτατον, ὅστις εὐθὺς ἀμέσως ἠξίωσε παρὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων νὰ ὑποταχθῶσι τῷ Πάπα, ἀπειλήσας νὰ καταδικάσῃ εἰς θάνατον ὡς αἰρετικὸν πάντα μὴ πειθόμενον, πολλοὺς δὲ κληρικούς ἀμέσως ἢ ἐξεδίωξεν ἢ ἐφυλάκισεν¹. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ΚΠόλεως μετὰ τῶν κληρικῶν διεμαρτυρήθησαν πρὸς τὸν λατίνον Αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον², ὅστις διέταξε τὴν ἀποφυλάκισιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν εἰς αὐτοὺς παράδοσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Πελαγίου καταληφθέντων ναῶν τῶν ὀρθοδόξων, ἀποκρούσας τοὺς βιαίους τρόπους τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Πάπα, δι' ὧν, ἄλλως τε, ἠθρύνετο τὸ μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν λατίνων χάσμα. Παρὰ τοῦτο ὁμοῦς ὁ Πελάγιος, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Βενέδικτος ἔπραξε, καθ' ἣν εἶχε παρὰ τοῦ Πάπα ἐντολήν, ἐξήτησε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ περὶ ἀναγνωρίσεως ὑπ' αὐτῶν τοῦ παρανόμως ἰδρυθέντος φραγκικοῦ Κράτους. Τῷ 1208 ἀπέστειλεν ἀντιπροσώπους εἰς Νίκαιαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Καίτοι δὲ πολλοὶ μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ Ἕλληνες καταφυγόντες εἰς Νίκαιαν παρέστησαν τὰς βιαιοπραγίας τοῦ Πελαγίου, ὁ Βασιλεὺς Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ εἰς ΚΠ. τὸν Μητροπολίτην χειροτονηθέντα Ἐφέσου Νικόλαον Μεσαρίτην, ὅστις καὶ μετὰ τοῦ Βενεδίκτου εἶχε συνδιαλεχθῆ, ὡς εἶδομεν. Ὁ Ἕλλην Μητροπολίτης ἐγένετο ἐπισήμως δεκτὸς ἐν ΚΠ. καὶ συνεζήτησεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1208 ἐπανειλημμένως μετὰ τοῦ ἀγερώχου Πελαγίου περὶ τῶν χωριζόντων τὰς δύο Ἐκκλησίας ζητημάτων, ἀπελθόντα δὲ πρὸς τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν συνώδευσε λατίνος κληρικὸς μετὰ διερμηνέως³ ἐκ μέρους τοῦ Πελαγίου εἰς Ἡράκλειαν τοῦ Πόντου, ἔνθα τότε εὗρίσκετο ὁ Λάσκαρις καὶ ἔνθα ἐπανελήφθησαν αἱ

1. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Heisenberg, σ. 29 ἔξ.

2. Αὐτόθι, σ. 30.

3. Οὗτος ἦτο Νικόλαος ὁ ἐξ Ὑδροῦντος ὁ καὶ καταγράψας ὡς ἀνωτέρω ὑπεσημειώθη τὰς διαλέξεις.

συζητήσεις περὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου καὶ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος¹. Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1208 ὁ Μεσαρίτης παρέδωκεν εἰς τὸν ἐν Νικαίᾳ διατρίβοντα Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην συγγραφὴν τινα τοῦ Καρδινάλιου Πελαγίου. Ὁ Πατριάρχης ἠγανάκτησε διότι ἐν αὐτῇ ὁ Πελάγιος ἐπεγράφετο «Ἀρχιεπίσκοπος Ἑλλήνων». Ἐκ πασῶν δὲ τῶν ἀνωτέρω προσπαθειῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι ἀγαθόν, διότι ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία ἐξήτει μὲν νὰ ὑποτάξῃ τὴν ὀρθόδοξον Καθολικὴν τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησίαν, ἐπέμεινε δ' ὑποστηρίζουσα τὸ ληστρικῶς καθορισθὲν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὸν καθεστῶς!

Οἱ τοῦ φραγκικοῦ τῆς Ρωμανίας κράτους ὑπήκοοι Ἕλληνες κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ διαμαρτύρωνται κατὰ τῶν τυραννικῶν τοῦ Πελαγίου ἐνεργειῶν ἔγραψαν καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Πάπαν Ῥώμης μετὰ πολλῆς μὲν εὐλαβείας ἀλλ' ἐντόνως δηλώσαντες ὅτι ἄνευ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἄνευ τῆς ἐν αὐτῇ παρουσίας ὀρθοδόξου Ἑλληνοῦ Πατριάρχου δὲν δύναται νὰ μεταβάλωσι τι τῶν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ λατῖνοι δύναται μὲν ν' ἄρῃωσι τῶν σωματίων οὐχὶ δ' ὅμως καὶ τῶν ψυχῶν τῶν Ἑλλήνων².

Ὁ Πάπας, οὐχ ἦττον, ἐξήτει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταλύσῃ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Μὴ ἀρκούμενος δ' εἰς τὸ ἑλληνικὸν αὐτῆς τμήμα ἐστράφη καὶ πρὸς ἄλλους ὀρθοδόξους λαούς. Κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ. ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων κατάρθωσεν ὁ Πάπας μετὰ προηγηθείσας διαπραγματεύσεις νὰ ὑπαγάγῃ, ὡς ὑπέλαβεν, ὑπὸ τὴν παπικὴν ἐξουσίαν τοὺς Βουλγάρους. Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σταυροφόρων καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου οἱ ἐν Θράκῃ Ἕλληνες, μὴ ἔχοντες πολιτικὸν τι κέντρον, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν παρεισάκτων λατινικῶν Βασιλείων ΚΠόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, ἔπασχον τὰ πάνδεινα, ἠναγκάσθησαν δὲ νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν ἐπανιδρυσάντων ἤδη τὸ Βασίλειον αὐτῶν Βουλγάρων,³ τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων ἐκήρυξαν ἐν Διδυμοτείχῳ ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Λατίνων, οὓς νικηφόρως ἐπολέμησαν, ὕστερον δὲ ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Βρανᾶν Κομνηνὸν ἴδρυσαν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Σταυροφόρους ἡγεμονίαν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου. Ἀλλὰ τὰ πάνδεινα ὑπέστησαν παρὰ τῶν τέως συμμάχων Βουλγάρων, οἵτινες ὑπὸ τὸν Τσάρον

1. A. Heisenberg, ἐνθ' ἀν. τευχ. γ'. κεφ. 31. 35—40.

2. Cotelarius, Ecclesiae graecae monumenta III, 514 ἐξ.

3. F. J. Ouspenski, Ἴδρυσις τοῦ δευτέρου Βουλγαρικοῦ Κράτους, (ρωσιστὶ) Ἐν Ὁδησῶ 1879.

Ἰωαννίτην (Ἰωαννίκιον) ἢ Ἰωάννην ὀνομαζόμενον προὔξενησαν ἀπειρογράπτους καταστροφάς, κατασφάζαντες τοὺς μὴ προφθάσαντας νὰ μεταικήσωσιν εἰς τὰς Ἀσιατικὰς κτήσεις τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος Ἑλλήνας. Ὁ Ἰωαννίτης αὐτεκαλεῖτο «*ρωμαϊοκτόνος*» ἢ «*Καλογιάννης*» πρὸς δικαιολογίαν τῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀνηκούστων κακουργημάτων, ἀλλὰ προσφύεστερον ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες «*Σκυλογιάννην*». Ἐπαρθεῖς δ' ἐκ τῶν ἐπιτυχῶν αὐτοῦ κατὰ τῶν Λατίνων ἐφαντάσθη ἑαυτὸν κληρονόμον τῆς διαλυθείσης ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, φορέσας μάλιστα καὶ τὴν στολὴν τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος. Χρησιμοποιῶν δὲ τὸν δόλον ὅπου δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσδύσῃ διὰ τῆς βαρβάρου αὐτοῦ δυνάμεως, ὑπέταξεν ἑαυτὸν καὶ τὸν Βουλγαρικὸν λαὸν ὑπὸ τὸν Πάπαν Ρώμης ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ στεφθῆ Ἀυτοκράτωρ. Μετὰ τὰς προσηγηθείσας διαπραγματεύσεις ὁ Βούλγαρος Ἐπίσκοπος Βιδύνης μετ' ἄλλων δύο ἐχειροτόνησεν Ἐπίσκοπον Τορνόβου τὸν Βασίλειον, ὅστις ὑπὸ τοῦ λεγάτου τοῦ Πάπα Ρώμης ἀνηγορεύθη Πατριάρχης καὶ ἔσπευεν (8 Νοεμβρίου 1204) Αὐτοκράτορα τὸν Ἰωαννίτην¹. Οὕτως ὁ Βούλγαρος ἔλαβεν, ὡς ἐνόμισεν, ὅ,τι ἐζήτηι. Μόλις δ' ἐπιτυχὼν τούτου διέκοψε πᾶσαν πρὸς τοὺς Λατίνους σχέσιν, ἐπολέμησεν αὐτοὺς ἐπιτυχῶς, ἀλλὰ πολιορκῶν τὴν Θεσσαλονίκην ἐδολοφονήθη τῷ 1207 ὑπὸ τινος τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ.

Ὡστε αἱ ἐλπίδες τοῦ Πάπα Ρώμης περὶ πνευματικῆς κατακτήσεως τῶν Βουλγάρων διεψεύσθησαν. Οὐχ' ἦρτον κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς δολοφονίας τοῦ Ἰωαννίτη, ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος γ'. καυχώμενος ὅτι εἶχεν ἤδη ὑποτάξει τοὺς Βουλγάρους καὶ ἐλπίζων νὰ ὑποτάξῃ καὶ τοὺς Σέρβους, ἀπετάθη πρὸς τοὺς Ρώσους διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου αὐτοῦ Καρδινάλιου Γρηγορίου, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν αὐτῷ «ἀφοῦ ἤδη τὸ Βασίλειον τῶν Ἑλλήνων καὶ σχεδὸν σύμπασα ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία παρεδόθησαν τῷ Ρωμαϊκῷ θρόνῳ καὶ ταῖς διαταγαῖς αὐτοῦ ὑπακούουσιν». Ὁ Πάπας προσυπεδείκνυε τοῖς Ρώσοις ὅτι ὄφειλον νὰ διδαχθῶσιν ἐκ τῶν παθημάτων τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι ἔδει νὰ σπεύσωσιν εἰς ὑποταγὴν ἵνα μὴ τιμωρηθῶσιν ὡς ἐκεῖνοι!

Αἱ Παπικαὶ αὐταὶ προτροπαὶ οὐδὲν ἀπέδωκαν ἀποτελεσμα, προ-

1. A. Th e i n e r, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, Romae 1863, I, No 26—28. 43. 51, σ. 15—17. 32. Πρβλ. M a t t h e w S p i n k a, *A History of Christianity in the Balkans*, Chicago 1933, σ. 102—106. A. V a s i l i e v, ἐνθ' ἄν. II, 181. K. Παπαρρηγοπούλου, ἐνθ' ἄν. Δ, β, σ. 217. 8.

φανῶς δ' ὁ Πάπας αὐταπατώμενος ἔλεγεν, ὅτι ἦτο ἤδη αὐτῷ ὑποτεταγμένη ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία (*Ecclesia Graeca ad devotionem Romanae Ecclesiae est reducta*) καὶ διεκήρυσσεν ἐν τῇ ἐν Λατερανῶν Συνόδῳ τοῦ 1215 ὅτι τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν ἤρθη¹. Διότι μόνον ὅπου εἶχεν ἐπεκταθῆ ἡ ἐξουσία τῶν Σταυροφόρων καὶ Ἑνετῶν ἐφαίνετο κατηργημένη μὲν ἡ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος ἐπικρατοῦσα δ' ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἐπικράτησις ἦτο ὅλως ἐξωτερικὴ καὶ προσωρινή, ὀφειλομένη μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησιν.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καὶ Ἑνετῶν, (1204) οἱ Ἕλληνες κατῴρθωσαν νὰ καταστήσωσι τὴν Νίκαιαν περιφανέστατον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κέντρον καὶ ἐστίαν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων. Ὁ κατὰ τὴν ἀλῶσιν Πατριάρχης ΚΠ. Ἰωάννης Καματηρὸς (1198—1206) εἶχε καταφύγει εἰς Λιδυμότευχον τῆς Θράκης, ὅπου καὶ ἐτελείετησεν, ὑποβαλὼν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1206 παραίτησιν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου. Μετ' αὐτὴν συνελθόντες οἱ Ἀρχιερεῖς ἐξελέξαντο ἐν Νικαίᾳ Πατριάρχην ΚΠ. τὸν Μιχαὴλ δ'. Αὐτωρειανὸν (1206—1213), ὅστις ἔστρεψε Βασιλέα τὸν Θεόδωρον α'. Λάσκαριν μέγαν ἀρχηγέτην γενόμενον σειρᾶς ἐξόχων Βασιλέων, οἵτινες μικρὸν κατὰ μικρὸν ἔμελλον νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς τοὺς ἐπίλυδας. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἡ ἐν Νικαίᾳ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία οὐ μόνον ἐμεγαλύνθη καὶ ἐνισχύθη ἐξωτερικῶς, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ἐσωτερικῶς, πάντων μάλιστα διὰ τῶν γραμμάτων. Ἐν Νικαίᾳ συνεκεντρώθησαν πάντες οἱ λόγοι Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ πρὸς αὐτὴν κατέφειγον πάντες οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ παιδευθῶσιν. Οἱ δὲ ὑποδουλωθέντες ὑπὸ τε τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν τῶν λατίνων ἐξουσίαν ὀρθόδοξοι εἰς Νίκαιαν ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν, ἐξ αὐτῆς προσδοκῶντες τὴν ἀπολύτρωσιν.

Ἡ Νίκαια ἀπέβη τὸ κέντρον τῆς ὀρθοδοξίας, κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην δοκιμασίαν αὐτῆς, κατορθώσασα νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐνότητα

1. Ἰ ν ν ο κ ε ν τ ῖ ο υ, Ἐπιστολαὶ XVI, 105, 106. N o r d e n, ἐνθ' ἀν. σ. 243 σημ.

2. M a n s i, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio XXI, 954. Ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ ἐξελέγη καὶ λατίνος Πατριάρχης ΚΠ. ὁ Γερβάσιος, διάδοχος τοῦ Θωμᾶ Μαροζίνη, ὠρίσθησαν δὲ καὶ διατάξεις ἐναντίον τῶν ἀναβαπτίζόντων καὶ πλυνόντων τὰς ἀγίας Τραπέζας, ἐξ ὧν προηγουμένως εἶχον λειτουργήσει λατίνοι ἱερεῖς. Πρβλ. A. P i c h l e r, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, München 1864-5. I, 319.

τῆς ὑπὸ τῶν λατίνων διασπασθείσης καθόλου ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οἱ ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ οἱ Ἀρχιεπίσκοποι Κύπρου πρὸς αὐτὴν κατέφευγον, οἱ καταδιωκόμενοι ὀρθόδοξοι παρ' αὐτῆς ἐζήτουν καὶ ἐλάμβανον προστασίαν καὶ βοήθειαν.

Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι τῶν ἐπικρατησάντων προσωρινῶς ἐν τῇ ὀρθόδοξῳ Ἀνατολῇ λατίνων πρὸς προσηλύτευσιν τῶν ὀρθοδόξων, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐνώσεως αὐτῶν μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐν ταῖς ἔμπροσθεν εἰδομεν, πανταχοῦ ἀπετύγχανον. Ὅθεν οὐδόλως παρὰ ὀξον ὅτι οἱ περὶ τὸν πάπαν διεννοήθησαν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἐν Νικαίᾳ ἐλευθέρων Ἑλλήνων περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως. Οἱ δ' ἐν Νικαίᾳ, θέλοντες νὰ βελτιώσωσι τὴν θέσιν τῶν ὑπὸ τῶν λατίνων καταδυναστευομένων ὀρθοδόξων, ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζοντες ὅτι θὰ κατάρθουν συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ πάπα ν' ἀνακτήσωσι τὴν ΚΠολιν, ἐδέχθησαν σχετικὰ συζητήσεις. Τὴν ἐλπίδα ταύτην ἔτρεφον ἰδίως οἱ Βασιλεῖς τῆς Νικαίας, οἵτινες ζωηρῶς ὑπεστήριξαν τὰς μεταξὺ λατίνων καὶ ὀρθοδόξων συνεννοήσεις.

Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ὡς νόμιμον Βασιλέα. Γράφων πρὸς αὐτὸν δὲν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν τίτλον αὐτοκράτορος ἢ Βασιλέως ἀλλ' ἀπλῶς ἀπηυθύνετο «Nobili viro Theodoro Lascari». Ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Λάσκαριν ὁ Πάπας χωρὶς νὰ στενοχωρῆται ἐκ τῶν διαπραχθέντων ἐν ΚΠόλει ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἀνοσιουργημάτων, ἔλεγεν ὅτι οἱ Λατῖνοι ἦσαν ὄργανα τῆς θείας Προνοίας, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐτιμωρήθησαν διότι δὲν ὑπετάσσοντο ὑπὸ τὸ πρωτεῖον τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης. Προέτρεπε λοιπὸν αὐτὸν νὰ ὑποταγῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν ἐν ΚΠόλει λατίνον Αὐτοκράτορα καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης¹. Ἀλλ' ἡ προτροπὴ αὕτη, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ. Καίτοι δὲ οἱ ἐν Νικαίᾳ ἐκ πείρας ἤδη ἐγνώριζον πόσον μάταιαι ἦσαν αἱ μετὰ τῶν λατίνων συζητήσεις περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, οὐχ ἦττον ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω ἐλπίδων δὲν ἀπέκρουον αὐτάς.

Κατὰ μῆνα Ἰουλίον τοῦ 1220 ὁ Βασιλεὺς Θεόδωρος Λάσκαρις προσέκαλεσεν εἰς Νίκαιαν τοὺς τέσσαρας ὀρθοδόξους Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ὅπως διασκεφθέντες ἐπὶ Συνόδῳ ἀποστείλωσιν εἰς Ρώμην πρεσβείαν πρὸς ἐπεδίωξιν τῆς συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Πάπα. Ὁ δὲ τότε Πατριάρχης ΚΠ. Μανουὴλ α. Χαριτόπουλος (1215—1222) ἔγρα-

1. Ἰννοκεντίου γ'. Ἐπιστολὴ IX, 47. Πατρ. Migne lat. 215, 1372.

ψεν ἐκ Νικαίας πρὸς τὸν προεξέχοντα ἐν τῇ Ἱεραρχίᾳ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου Μητροπολίτην Ἄρτης Ἰωάννην Ἀπόκavian, προσκαλὼν αὐτὸν καὶ τοὺς λοιποὺς Ἱεράρχας εἰς τὴν Σύνοδον. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκavian διαβιβάσας τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου Θεόδωρον (1214—1230) καὶ λαβὼν τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ, διὰ μακρῶν ἀπήνησε τῷ Πατριάρχῳ καὶ ὑπέδειξεν ὅτι ἥτο περιττὴ πᾶσα περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τῶν λατίνων συζήτησις, ἐπεβάλλετο δὲ μόνον νὰ ἐνωθῶσι τὰ Ἑλληνικὰ Βασίλεια Νικαίας, καὶ Ἡπείρου πρὸς ἐκδίωξιν τῶν ξένων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς¹. Οὐχ ἦτρον ὁ Πατριάρχης ΚΠ Μανουὴλ συνεχρότησεν ἐν Νικαίᾳ, ἐν τῇ Μονῇ τῆς Θεομήτορος τῶν Σωσάνδρων Σύνοδον μετὰ τῶν ἐν Νικαίᾳ τότε δυναμένων νὰ παρευρεθῶσιν Ἐπισκόπων, ἐν ἣ ἐξητάσθη τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἄνευ ὅμως περαιτέρω τινὸς ἐνεργείας πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς².

Τῷ 1222 Πατριάρχης ΚΠ. ἐν Νικαίᾳ ἐξελέγη ὁ Γερμανὸς Β' (1222—1240) ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ δραστηριότητος καθ' ὃ ἔτος τελευτήσαντα τὸν Θεόδωρον Α' Λάσκαριν διεδέχθη ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης (1222—1254). Ὁ νέος Πατριάρχης ἅμα τῇ χειροτονίᾳ αὐτοῦ ἔγραψε πρὸς τὸ ἐν ΚΠ. ἀπορφανισμένον ὀρθόδοξον ποιμνιον προτροπῶν αὐτὸ νὰ ἐμμένῃ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, βραδύτερον ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν παρείσακτον λατίνον Πατριάρχην ΚΠ παρακαλῶν αὐτὸν νὰ παύσῃ τοὺς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων διωγμούς³. Βαρυαλῶν δ' ἐμάνθανεν ὁ Πατριάρχης τὰ μαρτύρια τῶν Κυπρίων ὀρθοδόξων οἵτινες ζῶντες ἐκαίοντο καὶ μυρία κακὰ ἔπασχον παρὰ τῶν δυτικῶν, τῶν χριστιανῶν ἑαυτοὺς νομιζόντων, μόνον καὶ μόνον διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Καὶ πρὸς τοὺς Κυπρίους μετὰ συνοδικὴν ἀπόφασιν ὁ Πατριάρχης γράψας συνέστησεν ἐγκαρτέρησιν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει⁴.

1. B. Vasiliewski, *Epirotica saeculi XIII*, ἐν «Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς Πετροπόλεως, Τομ. Γ'». 1896, σ. 248—299. Α. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204—1261). Ἐν Ἀθήναις 1898, σ. 105 ἔξ. Παρθενίου Πολάκη Διακ. Ἰωάννης Ἀπόκavian Μητροπολίτης Ναυπάκτου ἐν Ἱεροσολύμοις 1923, σ. 37 ἔξ.

2. Mansi, XXII, 1141. Πατρ. Migne, 119, 811. Πάλλη καὶ Πολτλή, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 119.

3. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, σ. 40—43. F. Ouspenskij, ἐνθ' ἄν. σ. 75—78.

4. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Β, 5—19. Cotelierius, *Eccles. graecae monumenta* II, 462. Πρβλ. John Hackett, Ἱστορία τῆς Ὁρ-

Ἐπειδὴ ὁμως ἔνεκα πολιτικῆς ἀνάγκης ὁ Βασιλεὺς Ἰωάννης Βατάτζης ἠθέλησε νὰ παράσῃ εἰς τὸν Πάπαν Ρώμης ἐλπίδας περὶ ἑνώσεως ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ἕκων ἄκων ἔστερξε συζητήσεις καὶ ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν Πάπαν καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ. Χρησιμοποήσας τὴν διὰ τῆς Νικαίας διέλευσιν πέντε φραγκισκανῶν Μοναχῶν μεταβαινόντων εἰς τὴν Λύσιον ἔγραψε περὶ τὸ 1232 πρὸς τὸν Πάπαν Γρηγόριον θ'. καὶ πρὸς τοὺς Καρδιναλίους παραστήσας μὲν τὰ ἐκ τοῦ σχίσματος καὶ τῆς διαιρέσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπακολουθήσαντα δεινά, τὰ φρικώδη τῶν ὀρθοδόξων Κυπρίων βασιανιστήρια καὶ τὰ μαρτύρια αὐτῶν, ὑποδείξας δ' ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἤτις διασώζει ἀπαραχάρακτον τὴν ἀληθῆ πίστιν τοῦ Χριστοῦ εἶνε πρόθυμος εἰς ἑνωσιν ἀρκεῖ μόνον νὰ στηριχθῆ μὲν αὕτη ἐπὶ τῆς ὀρθῆς βάσεως οἱ λαῖνοι δὲ κληρικοὶ ν' ἀπομακρύνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν φιλοδοξίαν, τὴν ἀπληστίαν καὶ τὴν φιλαργυρίαν¹. Ὁ Πάπας Γρηγόριος, ἀπαντήσας πρὸς τὸν Πατριάρχην Γερμανὸν διὰ δύο ἐπιστολῶν (26 Ἰουλίου 1232, 18 Μαΐου 1233), προσεπάθησε μετὰ τῆς συνήθους ρωμαϊκῆς μεγαλαυχίας νὰ ἐξάρῃ τὸ ἀξίωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ νὰ δικαιολογήσῃ διὰ διαφόρων αὐθαιρέτων σκέψεων καὶ ἀλληγορικῶν ἐρμηνειῶν τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς καὶ τὴν ὑπεροχὴν. Τὴν πρώτην ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα ἐκόμισαν τέσσαρες λαῖνοι μοναχοὶ τῶ 1234 ἀφικόμενοι εἰς Νίκαιαν. Μετ' αὐτῶν διεξήγαγον οἱ Ἕλληνες ἐπτὰ συζητήσεις περὶ τοῦ Filioque καὶ τῶν ἀξίμων, χωρὶς νὰ πείσωσι τοὺς λατίνους², οἵτινες ἐπὶ τῇ δηλώσει τοῦ Πατριάρχου ὅτι ἐσκόπει νὰ συγκαλέσῃ Σύνοδον πρὸς ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων τούτων ἀπῆλθον εἰς τὴν ΚΠ. μὴ θελήσαντες νὰ συμμετάσχωσι τῆς Συνόδου, ἀλλὰ βραδύτερον προσκληθέντες ἐπείσθησαν νὰ προσέλθωσιν.

θοδόξου Ἐκκλησίας Κύπρου, κατὰ μετάφρασιν καὶ συμπλήρωσιν Χαρ. Παπαϊωάννου, τομ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 120 ἔξ. Σ π. Λ α γ ο π ά τ η, Γερμανὸς Β'. Πατριάρχης ΚΠόλεως—Νικαίας (1222—1240), Βίος, συγγράμματα καὶ διδασκαλία αὐτοῦ, ἀνέκδοτοι ὀμιλῆαι καὶ ἐπιστολαί, τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι, Ἐν Τριπόλει 1914, σ. 106 ἔξ.

1. Mansi, XXIII, 47—62. Σ ά θ α, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Β, 39—46. Σ π. Λ α γ ο π ά τ η, ἔνθ' ἀν. σ. 109 ἔξ. Πρβλ. Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 828—29. Α. Α. Vasiliev, ἔνθ' ἀν. II, 221 σημ. Α. Μ η λ ι α ρ ά κ η, ἔνθ' ἀν. σ. 302 ἔξ.

2. Α. Ζ ο ι ρ ν ι κ α β ί ο υ, Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετάφρασις Εὐγεν. Βουλγάρεως, Ἐν Πετροπόλει 1797, Β, 555. Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Β λ ε μ μ ί δ ο υ, Ἐκ τῆς τῶν κατ' αὐτὸν διηγήσεως, ἐν Α. Δημητράκοπούλου. Ἐκκλ. Βιβλιοθήκη, Α, 380—386.

Ἡ Σύνοδος συνήλθεν ἐν Νυμφαίῳ παρὰ τὴν Σμίρνην, τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, 24 Ἀπριλίου 1234, παρόντος ἐν αὐτῇ ἐκ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς μόνον τοῦ Ἀντιοχείας Συμεῶν καὶ πολλῶν Ἱεροσχωῶν. Τὰς συζητήσεις διεξήγαγε μὲν κυρίως, ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ἀλλὰ συμμετάσχον αὐτῶν ἄλλοι τε καὶ ὁ «ὑπάτος τῶν φιλοσόφων» Νικόλαος Καρούκης μετὰ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, παρηκολούθησε δ' αὐτὰς καὶ ὁ Βασιλεὺς. Αἱ συζητήσεις περιστράφησαν περὶ τὸ Filioque καὶ τὰ ἄζυμα, περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, διεξήχθησαν δὲ μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος ἐκατέρωθεν, συντελέσασαι μᾶλλον εἰς μείζονα διάστασιν ἢ εἰς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν¹. Τῇ 21 Μαΐου 1237 ὁ Πάπας Γρηγόριος θ'. ἔγραψε πρὸς τὸν Βασιλέα Ἰωάννην Βατάτζην προσκαλὼν αὐτὸν εἰς ἔνωσιν, ἐν περιπτώσει δ' ἀρνήσεως ἀπειλῶν νὰ στρέψῃ κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Βουλγαρίας τὴν διὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους παρασκευαζομένην Σταυροφορίαν². Τὴν ἀπειλὴν ταύτην ἐξήτησε νὰ ἐφαρμοσῇ ὁ ἐφεξῆς Πάπας Ἰννοκέντιος δ'. ἐν τῇ ἐν Λογδούνῳ Συνόδῳ τοῦ 1245, ἀλλ' ἰδὼν ὅτι οὐδεμία ἐκ τούτου ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ὠφέλεια μετῆλθε διαλλακτικὴν πολιτικὴν, ἀποφασίσας νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων³. Πρὸς τοῦτο ἀπέστειλεν εἰς Νίκαιαν μοναχοὺς τινὰς ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Φραγκισκανῶν, τὸν ἐκ Πάρμας Ἰωάννην, κομιστὰς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην. Ἀφίκοντο δ' εἰς Νίκαιαν οἱ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι τῷ 1249 ἐπὶ Πατριάρχου Μανουὴλ β' (1240—55) διαδεχθέντος τὸν ἐπὶ μῆνας μόνον τρεῖς μετὰ τὸν Γερμανὸν πατριαρχήσαντα Μεθόδιον (1240). Ὁ πα-

1. Α. Π. Κε ρ α μ έ ω ς, Ἀνέκδοτος συνοδικὸς ὄρος θεσπισθεῖς ὑπὸ τῆς ἐν Νυμφαίῳ συγκροτηθείσης Συνόδου τῷ 1233, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Γ, (1882—1883) σελ. 68—74. Ἀ δ ἄ μ Ζ ο ι ρ ν ι ζ α β ί ο υ, Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος, Β, 554—561. Ἀ ν δ ρ. Δ η μ η τ ρ α ζ ο π ο ῦ λ ο υ, Ἐκκλησ. Βιβλιοθήκη, τομ. Α', σελ. 381 ἐξ. Μ a n s i, XXIII, 268—320. Γ. Φ ρ α ν τ ζ ῆ, Χρονικὸν ἔκδ. K. Alter, σ. 139—49. Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱεροσολύμων, Τόμος ἀγάπης, Ἐν Ἰασίῳ 1629, σ. 367. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Γ, 68. Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Β λ ε μ μ ύ δ ο υ, Διήγησις μερικὴ, ἔκδ. Heisenberg, σ. 63 ἐξ. Περὶ. Σ π. Λ α γ ο π ά τ η ἔνθ' ἄν. 114 ἐξ. Ἀ ν δ ρ. Δ η μ η τ ρ α ζ ο π ο ῦ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ σχίσματος, σελ. 50—51. N o r d e n, ἔνθ' ἄν. σ. 350—352. Πληρεστέρα ἀφήγησις τῶν ἐν Νυμφαίῳ συζητήσεων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ λατίνων καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀντεγκλήσεων παρὰ G. G o l o u b o v i t c h, Bibliotheca Bio—bibliographica della Terra Santa e dell' Oriente Franceseano, Firenze 1906, I, 163—169. Τοῦ αὐτοῦ Archivium Franciscanum Historicum XII, 1919, σ. 428—465.

2. N o r d e n, ἔνθ' ἄν. σ. 751.

3. C h. D i e l, Etudes byzantines. Paris 1905. σ. 190.

τριάρχης Μανουὴλ ἀνέπτυξε μεγάλην οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἱκανότητα, ὅθεν ἠδύνατο νὰ φανῆ χρήσιμος τῷ Βασιλεῖ καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει. Ἀλλὰ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ μὲν ὁ Βασιλεὺς ἠδύνατο ἀρμοζόντως τὴν πορείαν αὐτοῦ νὰ καθορίσῃ, περὶ τῶν πραγματικῶν ὁμως σκοπῶν τοῦ Πάπα ἔλαβε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δύσεως πληροφορίας. Ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος Β'. ἔγραψε πρὸς αὐτὸν καταγγέλλων τὴν δολιότητα καὶ πανουργίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης ἐν ταῖς πρὸς ἔνωσιν δῆθεν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνεργεταῖς αὐτῶν, ἀποτρέπων αὐτὸν ἀπὸ πάσης διαπραγματεύσεως μετὰ τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων¹. Οὐχ ἤτιον ὁ Βατάτζης ἐδέχθη αὐτοὺς εὐμενῶς καὶ συνεζήτησε μετ' αὐτῶν διὰ τῶν διακεκριμένων ἐλλήνων θεολόγων, ἰδίᾳ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, βάσιν τῶν διαπραγματεύσεων τιθέμενος τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν τῆς ΚΠόλεως. Ἐν τῇ ἀπαντήσῃ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν ἐξέφραζε, πρὸ παντός, τὴν κατάπληξιν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀλαζονίᾳ καὶ αὐθαδεῖᾳ τοῦ πρὸς αὐτὸν παπικοῦ γράμματος. Οἱ παρὰ σοῦ, λέγει, σταλέντες ἐνεχείρισάν μοι γράμμα, ὅπερ αὐτοὶ μὲν διετείνοντο ὅτι πρὸς ἐμὲ ἐγράφη, ἐγὼ δὲ πρὸς τὴν τῶν γεγραμμένων ἀτοπίαν ἀφορῶν οὐδαμῶς ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω ὅτι σὸν εἶναι τὸ γράμμα, ἀλλὰ τινος ἐσχάτη μὲν συζῶντος ἀπονοία τύφου δὲ καὶ αὐθαδεῖας πλήρη τὴν ψυχὴν ἔχοντος, διότι ἀπευθύνεται οὐχὶ πρὸς Βασιλέα, οἷος ἐγὼ εἰμι, ἀλλ' ὡς πρὸς τινὰ ἀνόνημον καὶ ἄδοξον μάλλον δ' ἄγνωστον καὶ ἀφανῆ. Ἐσήμαινε δὲ τὸ τοιοῦτον γράμμα ὅτι ἐν τῷ γένει ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων ἡ σοφία βασιλεύει καὶ ὅτι δι' αὐτῆς ἔδει νὰ μὴ ἀγνοῶμεν τὴν τοῦ θρόνου σου ἀρχαιότητα. Ὡσεὶ πρόκειται περὶ θεωρήματός τινος πολλῆς δεομένου τῆς σοφίας. Ὁ θρόνος σου εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ οὐχὶ ἐπὶ νεφελῶν ἢ ἐν μετεώροις που κείμενος, μὴ διαφέρων τῶν λοιπῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων, ὅθεν δὲν ἀπαιτεῖται σοφία πρὸς γνῶσιν αὐτοῦ. Καὶ ὀρθῶς μὲν ἐλέχθη ὅτι ἡ σοφία ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους ἦνθησε καὶ εἰς τοὺς ἄλλους διεδόθη, «ἐκεῖνο δὲ πῶς ἠγνοήθη ἢ καὶ μὴ ἀγνοηθὲν πῶς ἐσιγήθη, τό, σὺν τῇ βασιλευούσῃ παρ' ἡμῖν σοφία καὶ τὴν κατὰ κόσμον ταύτην βασιλείαν τῷ ἡμῶν προσκεκληροῦσθαι γένει παρὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, τοῦ τῇ χριστωνύμῳ κλήσει τῇ ἀρχῇ περιποιησαμένου τὸ σεμνόν τε καὶ τίμιον; Τίνι γὰρ καὶ ἠγνότηται τῶν πάντων, ὡς ὁ κλῆρος τῆς ἐκεῖνου διαδοχῆς

1. Miklosich et Müller, Acta et diplomata medii aevi, III, 72—75. «Πανδώρα» περιοδικόν, Τομ. ΣΤ'. 1855, σ. 424. Ἀ ν δ ρ. Δ η μ η τ ρ α κ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ σχίσματος, σ. 51—54. J. Dräseke, Theodoros Laskaris ἐν Byz. Zeitschrift, III, 1894, σ. 504—6.

εἰς τὸ ἡμέτερον διέβη γένος, καὶ ἡμεῖς ἔσμεν οἱ τοῦτου κληρονόμοι καὶ διάδοχοι»; Ὁ Πάπας ἤξιον νὰ μὴ ἀγνοῶσι τὰ δίκαια τοῦ θρόνου του, πῶς ὅμως αὐτὸς ἀγνοεῖ τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς ΚΠόλεως. Πάντως δὲ γινώσκει ὁ Πάπας τὴν ληστρικὴν καὶ μαιφόνον κατάσχεσιν τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καὶ τὰς κακουργίας αὐτῶν, ἃς οὐδ' οἱ μουσουλμάνοι κατὰ χριστιανῶν διέπραξαν. Ἐὰν δέ, λέγει ὁ Βασιλεὺς, εἶναι ἀληθὲς ὅτι νέαν παρασκευάζει ὁ Πάπας Σταυροφορίαν, αὕτη πρέπει πρὸ παντὸς νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν ΚΠολιν καὶ τὴν λοιπὴν χώραν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ληστρικῶς κατεχόντων αὐτὰς καὶ νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς ὡς βεβηλώσαντας ναοὺς, ἐνυβρίσαντας τοῖς θεοῖς σκεῦεσι καὶ πᾶσαν ἀνοσιουργίαν ἐπιδειξαμένους κατὰ χριστιανῶν. Ἄλλως ἢ Σταυροφορία, μάλιστα ὑπὸ τὸν παράνομον λατῖνον τῆς ΚΠόλεως Βασιλέα τασσομένη ὑπὸ τοῦ Πάπα, εἶναι εἰρωνεῖα κατὰ τῶν Ἁγίων Τόπων καὶ παίγνια κατὰ τοῦ Σταυροῦ, ἅτινα ἰδίων ἕνεκα πλεονεξιῶν ἐπενοήθησαν τοῖς πλείστοις, καὶ φιλαρχικῆς καὶ φιλοχρῆσου γνώμης εὐπρεπὲς προκάλυμμα καὶ συσκίασμα. Ἐπειδὴ δ' ὁ Πάπας νοθετεῖ τὸν Βατάτην νὰ μὴ παρενοχλῇ τὸν παράνομον τῆς ΚΠόλεως Βασιλέα, δηλοῖ πρὸς αὐτὸν ἀπεριφράστως, ὅτι δὲν θὰ παύσῃ ἀγωνιζόμενος πρὸς ἀνάγκησιν τῆς ΚΠόλεως, «βεβαιούμεθα καὶ δῆλον καθιστῶμεν καὶ τῇ σῇ Ἀγιότητι καὶ πᾶσι χριστιανοῖς ὡς οὐδέποτε πανσόμειθα μαχόμενοι καὶ πολεμοῦντες τοῖς κατάγουσι τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ γὰρ ἂν ἀδικοῖμεν καὶ φύσεως νόμους καὶ πατριδος θεσμοὺς, καὶ πατέρων τάφους, καὶ τεμένη θεῖα καὶ ἱερά, εἰμὴ ἐκ πάσης τῆς ἰσχύος τούτων ἕνεκα διαγωνισόμεθα». Προσεπιδηλοῦ δ' ὁ Βασιλεὺς ὅτι καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν ἔχει ἱκανὴν ν' ἀντιπαρατάξῃ κατὰ τῶν ἀρπάγων, πολλάκις μέχρι τοῦδε κατανικήσας τοὺς σταυροφόρους, καὶ δὲν θ' ἀνεχθῆ νὰ βλέπῃ τὴν ΚΠολιν εἰς φονευτῶν ἐστίαν μετασκευασθεῖσαν καὶ ληστῶν σπήλαιον. Ὅθεν ἐλπίζει ὅτι ὁ Πάπας θὰ ἐπαινέσῃ αὐτὸν «ὑπερμαχοῦντα τῆς πατριδος καὶ τῆς ἐγγενοῦς αὐτῆς ἐλευθερίας προκινδυνεύοντα», καταλήγει δὲ τὴν ἐπιστολὴν δηλῶν, ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ τὸ προσῆκον σέβας εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν νὰ διασώσῃ καὶ τὸν παπικὸν θρόνον νὰ τιμήσῃ, ἀρκεῖ μόνον ὁ Πάπας νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ἐπὶ τῆς ΚΠόλεως δίκαια τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων'.

Τοιοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς πρὸς τὸν Πάπαν θαυμαστῆς ταύτης

1. Ἰ ω ά ν ν ο υ Σ α κ ε λ λ ί ω ν ο ς, Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δοῦκα Βατάτη πρὸς τὸν Πάπαν Γρηγόριον, ἀνευρεθεῖσα ἐν Πάτρῳ, «Ἀθήναιον» περιοδικὸν κατὰ διμηνίαν ἐκδιδόμενον, ἐν Ἀθήναις 1872 Α, 369—378.

ἐπιστολῆς, ἣτις ἀπὸ πλείστων ἐπόψεων εἶναι ἔγγραφον ὑψίστης σπουδαιότητος. Ὁ Βατάτζης, παρὰ τὰς ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ δοθείσας συμβουλίας, δὲν ἀποκρούει τὰς περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ γνωρίζων καλῶς τοὺς σκοποὺς τῆς Ρώμης τίθησιν ὡς ὄρον ἀπαραίτητον τῆς ἐνώσεως τὴν ἀπόδοσιν τῆς ΚΠόλεως. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Πάπας παρέσχεν ἐλπίδας περὶ τούτου, ὅθεν ὁ Βατάτζης τῷ 1253 ἀπέστειλεν εἰς Ρώμην πρεσβείαν ἐκ τῶν Μητροπολιτῶν Κυζίκου Γεωργίου καὶ Σάρδεων Ἀνδρονίκου καὶ τοῦ ὕστερον Πατριάρχου ΚΠ. γενομένου Ἀρσενίου Ἀντωριανοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεία ἐκρατήθη ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, ἀλλ' ἐπικοινωνήσασα τέλος πρὸς τὸν Πάπαν καὶ συζητήσασα μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, ἐπανέκαμψεν εἰς Νίκαιαν, κομίζουσα τοὺς ὄρους τῆς συμφωνίας μεταξὺ τοῦ Ἑλληνος Ἀυτοκράτορος καὶ τοῦ Πάπα. Κατ' αὐτοὺς ἔστειργον οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἀνακτήσεως τῆς ΚΠόλεως καὶ τῆς ἐκεῖθεν φυγῆς τοῦ τε λατίνου Ἀυτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου, ν' ἀναγνωρίσωσι τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα καὶ νὰ μνημονεύωσι τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, νὰ δεχθῶσιν ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας πᾶν ὅ,τι δὲν ἀντέβαινε εἰς θεσπίσματα τῶν Συνόδων καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων ἄνευ ὁμως τοῦ filioque ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως¹. Ὁ Πάπας ἔστειργε νὰ παραχωρηθῇ ἡ Ἐκκλησία ΚΠ. εἰς τὸν Ἑλληνα ὀρθόδοξον Πατριάρχην, ἀλλὰ νὰ παρεδρεύῃ ἐν αὐτῇ καὶ λατῖνος Πατριάρχης διὰ τοὺς λατίνους, ὥσει ἦτο δυνατόν κατὰ τοὺς κανόνας μίᾳ Ἐκκλησίᾳ νὰ ἔχη δύο Ἐπισκόπους, τὸ δὲ ζήτημα περὶ τοῦ εἰς τίνα τῶν Βασιλείων ἔδει ν' ἀποδοθῇ ἡ ΚΠ. ὑπέσχετο νὰ ἐξετάσῃ ἐπὶ Συνόδῳ, ἣν ἤθελε σπεύσῃ νὰ συγκαλέσῃ².

Οἱ παράδοξοι οὗτοι ὄροι τῆς συμφωνίας τοῦ Ἑλληνος Βασιλέως Ἰωάννου Βατάτζη καὶ τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου δ' δὲν ἐφηρμόσθησαν, ἔνεκα τοῦ ταχέως ἐπελθόντος θανάτου ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τῆς αἰτίας ταύτης ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν θὰ ἐδέχετο πάντως αὐτοὺς, ὡς ἄλλως τε καταφαίνεται ἐκ πραγματείας κατὰ λατίνων τοῦ Ἀρσενίου Ἀντωριανοῦ⁴ καὶ ἐκ τῆς ὅλης δράσεως τοῦ διαπρεπεστέρου τῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Νικηφόρου Βλεμμίδου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐ-

1. Norden, ἐνθ' ἄν. σ. 756-59. Μηλιόρακη, ἐνθ' ἄν. σ. 400 ἔξ.

2. Ἀνδρ. Δημητριάκου, Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη Α, σ. 387.

3. Norden ἐνθ' ἄν. σ. 359 ἔξ. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, Θεόδωρος Β'. ὁ Λάσκαρις Ἀυτοκράτωρ τῆς Νικαίας, Ἀθήναι 1909, σ. 28 ἔξ. Μηλιόρακη, ἐνθ' ἄν. 385 ἔξ.

4. Μ. Γεδεών, Νέα Βιβλιοθήκη Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἰδίᾳ τῶν καθ' ἡμᾶς, Ἐν ΚΠόλει 1903, σ. 69 ἔξ.

τος μετὰ θάρρους πάντοτε ἐπολιτεύθη μὴ διστασας ν' ἀποδιώξη ἐκ τῆς Μονῆς αὐτοῦ τὴν Ἰταλίδα ἐρωμένην τοῦ Βασιλέως Μαρκεσίαν (Marcesina) ἣτις ἤξιον νὰ τιμᾶται ὡς Βασίλισσα. Θανόντος δὲ τῷ 1255 τοῦ Πατριάρχου Μανουὴλ β'. ἐζητήθη ὁ Νικηφόρος ὡς Πατριάρχης, ἀλλὰ μὴ ἀποδεχθέντος τούτου τὸ ἀξίωμα, ἐξελέγη ὁ γνωστός Ἀρσένιος Αὐτωριανός (1255—1259, 1261—1267).

Νέαι πάλιν διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν περὶ ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ νέου Βασιλέως Θεοδώρου β' Λασκάρεως (1254—1259) καὶ τοῦ Πάπα Ρώμης Ἀλεξάνδρου δ'. (1254—61) ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὄρους¹. Τῷ 1256 ὁ Θεόδωρος ἀπέστειλεν εἰς Ρώμην δύο Αὐλικούς καὶ παρεκάλεσε τὸν Πάπαν ὅπως ἀνανεωθῶσιν αἱ περὶ ἐνώσεως συζητήσεις. Ὁ Πάπας ἐδέχθη εὐχαρίστως, ἀπέστειλε δὲ εἰς Νίκαιαν τὸν Κωνσταντῖνον Ἐπίσκοπον Orvieto ἔχοντα φανεράς καὶ μυστικὰς ὁδηγίας, ἐν αἷς συμπεριλαμβάνετο καὶ τὸ δικαίωμα νὰ προεδρεύσῃ Συνόδου πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς ἐνώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόπειρα αὕτη δὲν ἐπέτυχεν. Ὁ Ἕλλην Βασιλεὺς μεταβαλὼν, φαίνεται, γνώμας οὔτε κἄν ἐδέχθη τὸν παπικὸν ἀπεσταλμένον, διέταξε δὲ αὐτὸν ἐκ Μακεδονίας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια². Ὁ Θεόδωρος β' Λάσκαρις διεξαγαγὼν περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπιτυχεῖς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐθεώρει βεβαίαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς ΚΠόλεως ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ Πάπα Ρώμης, δι' ἣν βοήθειαν κυρίως διεξήγοντο αἱ περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις. Δὲν ἤθελε λοιπὸν νὰ συνεχίσῃ αὐτάς, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ἐκ πεποιθήσεως διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὴν λατινικὴν Ἑκκλησίαν. Τὰ κατ' αὐτῆς καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς φρονήματα αὐτοῦ ἐξεδήλωσεν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ³, ὡς κατέλιπε θανὼν τῷ 1258.

Μετ' αὐτοῦ ἔληξε κυρίως ἡ δυναστεία τῶν Λασκάρεων, διότι ἀπὸ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1259 κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀνακηρυχθεὶς Βασιλεὺς. Μετὰ μικρόν, τῇ 15 Αὐγούστου 1261, οἱ Ἕλληνες ἀνέκτησαν τὴν ΚΠολιν.

1. F. Schiimann, Zur byzantinischen Politik Alexanders IV, ἐν Römische Quartalschrift, XXII, 1908, σ. 108—135, πρβλ. A. A. Vasilev, ἐνθ' ἀν. II, 224.

2. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἐκδ. Heisenberg, σ. 139. 140.

3. Norden, ἐνθ' ἀν. 380. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου ἐνθ' ἀν. σ. 62 ἐξ. N. Festa, Theodori Doucae Lascaris Epistolae CCXVII, Florenzia 1898. S. Wete, Theodor Lascaris junior, de processione Spiritus Sancti oratio apologetica, London 1875. J. Dräseke, ἐνθ' ἀν. σ. 507 ἐξ. K. Grumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρασις Γ. Σωτηριάδου, Α, 183—185.